

УДК 343.192

О. А. ПАНАСЮК,
аспірант кафедри кримінального процесу,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

РОЗГЛЯД СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ КЛОПОТАНЬ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Розглянуто проблеми заявлення, розгляду та вирішення судом першої інстанції клопотань учасників судового провадження на стадії судового розгляду. Досліджено процесуальне значення, характер, природа та деякі види клопотань, що можуть бути заявлені під час судового розгляду; а також проаналізовано правовий механізм процесуального порядку їх заявлення, розгляду й вирішення судом.

Ключові слова: суд першої інстанції, клопотання учасників судового провадження, судовий розгляд, розсуд суду, право на справедливий суд.

Новим Кримінальним процесуальним кодексом України від 13.04.2012 р. (далі – КПК) було суттєво реформовано сучасне вітчизняне кримінальне судочинство. Стадія судового розгляду не стала винятком, і хоча реформа торкнулася її не таким радикальним чином, як, наприклад, досудове розслідування, проте все ж перед правозастосовниками й ученими у зв'язку з цим також постали істотні проблеми. У рамках даного дослідження проаналізовано таку проблему, як заявлення клопотань учасниками судового провадження в судовому засіданні та, відповідно, їх розгляд і вирішення судом першої інстанції на стадії судового розгляду (ст. 350 КПК). У контексті переосмислення місця й ролі суду в кримінальному провадженні актуальним уявляється дослідження відповідних повноважень суду, реалізація яких впливає не лише на забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників судового розгляду, але й на справедливе здійснення правосуддя в цілому.

Питання розгляду й вирішення клопотань судом першої інстанції як одне з його повноважень на стадії судового розгляду в кримінальному провадженні в контексті вивчення процесуального статусу суду було предметом дослідження, зокрема таких вітчизняних і зарубіжних учених, як А. Барак, В. Д. Бринцев,

С. В. Бурмагін, Ю. М. Грошевий, Г. І. Загорський, М. О. Колоколов, В. Т. Маляренко, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, К. В. Пронін, Ю. І. Стецовський, В. М. Трофименко, Л. С. Халдєєв, О. Г. Шило та ін.

У доктрині кримінального процесу під клопотанням розуміється офіційне звернення до суду особи, яка наділена таким правом, викладене в усній чи письмовій формі. Клопотання можуть стосуватися виконання певної процесуальної дії чи прийняття рішення з усіх питань, які мають значення для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінального провадження, з метою забезпечення прав і свобод усіх учасників судового провадження, передбаченого загальними засадами КПК [5, с. 81]. При цьому усне клопотання заноситься до журналу судового засідання, а письмове – підлягає оголошенню та додається до матеріалів кримінального провадження [12, с. 726-727; 14, с. 552]. Якщо клопотання подаються в письмовій формі, то в такому випадку вони оголошуються в порядку надходження [21, с. 98].

Також, застосовуючи щодо визначення поняття «клопотання» міжгалузеву аналогію, можна вказати на те, що у Законі України «Про звернення громадян» заява (клопотання) визначається як «звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності». А власне «клопотання» визначається ж як «письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо» [11].

На важливість інституту заявлення (подання) клопотань у кримінальному провадженні вказує не лише та обставина, що це, по-перше, є спосіб забезпечення всебічного, повного, об'єктивного й неупередженого розгляду й вирішення справи, здійснення ефективного судочинства в цілому (або ж, як зазначається в літературі, є метою створення умов для дослідження в суді всіх

необхідних фактів, всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, а в кінцевому результаті для постановлення законного та обґрунтованого рішення по суті справи [8, с. 93; 12, с. 726]); але й, по-друге, це є спосіб забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема і в суді першої інстанції. Такої позиції дотримується й Верховний Суд України, вказуючи на те, що правильне і своєчасне вирішення клопотань учасників судового розгляду є важливою умовою забезпечення процесуальних гарантій останніх¹. Як зазначають вчені, право заявляти клопотання є важливим процесуальним правом осіб, які беруть участь у судовому провадженні, та свідчить про забезпечення засад рівності та змагальності сторін кримінального провадження, гарантованих статтями 10 і 22 КПК [5, с. 81]. Отже, з одного боку, заявлення клопотань – це право особи; з іншого – це є важлива процесуальна гарантія забезпечення як інших прав та законних інтересів осіб, так і дотримання належної правової процедури в цілому (що, відповідно до ст. 2 КПК, є одним із завдань кримінального провадження).

Аналіз норм КПК (що підтверджується й правозастосовною практикою) дає підстави зробити висновок про те, що архітектоніка чинного кримінального процесуального закону на сьогодні така, що розгляд та вирішення клопотань учасників судового провадження (ст. 350 КПК) у процедурі судового розгляду здійснюється судом уже після закінчення підготовчих до судового розгляду дій (статті 342–346 КПК), після того, як буде оголошено прокурором короткий виклад обвинувального акта (ч. 2 ст. 347 КПК)², після роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення (ст. 348 КПК) та визначення судом обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження (ст. 349 КПК),

¹ Див. п. 7 постанови Пленуму ВСУ «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» від 29.06.1990 р. № 5 (в ред. 30.05.2008 р.) [10].

² До речі, не зайвим буде наголосити на тому, що вже при здійсненні цієї процесуальної дії (оголошення прокурором обвинувального акта) учасники судового провадження мають право *заявити клопотання* (курсив наш. – О. П.) про оголошення обвинувального акта в повному обсязі (ч. 2 ст. 347 КПК).

тобто вже на етапі судового розгляду (судового слідства)¹. І така практика суддів обґрунтовується (і цілком небезпідставно) саме послідовністю виконання тих дій, вчинення яких передбачено процедурою судового розгляду, його регламенту, врегульованого законом. Адже тільки послідовне виконання всіма учасниками судового провадження приписів кримінального процесуального закону, як убачається, може сприяти досягненню завдань кримінального судочинства. Виходячи з цього, очевидно, законодавець і закріпив обов'язок головуючого в судовому засіданні забезпечити додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій (ч. 1 ст. 321 КПК). Як зазначає В. П. Степалін, всі процесуальні дії суду в підготовчій частині судового розгляду повинні здійснюватися в суворо вказаній в законі послідовності. Без послідовного виконання всіх процесуальних дій і встановлення питань, що підлягають вирішенню в підготовчій частині судового засідання, не можуть бути створені умови для проведення судового слідства в суворій відповідності з вимогами закону [13, с. 188]. Однак думається, що такі міркування є справедливими у разі, якщо законодавчі положення позбавлені недоліків законодавчої техніки, а ефективність закону підтверджена правозастосовною практикою.

Вищезазначена ж обставина (а саме таке «відтягування» в часі можливості заявлення, розгляду й вирішення клопотань), на наше переконання, не може позитивно позначитися на всебічності, повноті й неупередженості судового розгляду кримінального провадження. Адже, жодним чином не заперечуючи можливості подання клопотань учасниками судового провадження протягом усього судового розгляду, на будь-якій стадії судового провадження, – аж до виходу суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення (на можливість цього вказують, наприклад, В. М. Трофименко [14,

¹ Зазначимо, що КПК на сьогодні не оперує поняттям «судове слідство», використовуючи, натомість, «судовий розгляд» – як для позначення окремої самостійної стадії кримінального провадження, так і для позначення окремого етапу цієї стадії, що за термінологією КПК 1960 р. мав назву «судове слідство». Проте вважаємо, що по суті цей етап фактично залишився в структурі стадії судового розгляду, і тому немає жодних підстав для невикористання цього поняття в доктрині кримінального процесу. А тому, виходячи з таких міркувань, тут і далі нами буде використовуватися для уточнення смислу законодавчих положень та власних роздумів (а також положень, що зустрічаються в літературі) словосполучка «судове слідство».

с. 552] та С. М. Міщенко [5, с. 81]), все ж вважаємо, що в переважній більшості випадків, за загальним правилом, найбільш доцільним, виваженням та необхідним є здійснення цих процесуальних дій саме в підготовчій частині судового розгляду¹. Оскільки, як уже зазначалося, завдяки інституту заявлення, розгляду й вирішення клопотань створюються передумови для ефективного здійснення судового розгляду (адже за своєю суттю клопотання мають підготовчий та правозабезпечувальний характер), а тому повернення до цих питань уже після того, як фактично буде розпочато судовий розгляд (судове слідство), буде вносити до його процедури лише зайве затягування та невизначеність.

Хоча КПК і не встановлює вичерпного переліку клопотань, які можуть бути заявлені учасниками судового провадження, однак вони можуть стосуватися всіх питань, які мають значення для всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження та з метою забезпечення прав і свобод учасників судового провадження [14, с. 552]. Заявленими, зокрема, можуть бути клопотання про: забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо (п. 12 ч. 2 ст. 42; п. 5 ч. 1 ст. 56; п. 8 ч. 1 ст. 66; п. 4 ч. 2 ст. 68; п. 7 ч. 3 ст. 69; п. 6 ч. 4 ст. 71 КПК); відвід у порядку, передбаченому статтями 75-83 КПК²; залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги (ч. 3 ст. 71 КПК); судовий виклик певної особи (за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого його представника), якщо суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою (ч. 1 ст. 134 КПК); здійснення приводу за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого (ч. 2 ст. 140 КПК); зміну,

¹ Про деякі інші випадки як винятки з цього правила (заявлення клопотань на більш пізніх етапах судового розгляду), їх причини, умови та важливість саме такого вирішення означеного питання, буде розглянуто далі.

² До речі, подання заяви про відвід у судовому розгляді допускається, за загальним правилом, саме в підготовчій частині судового засідання (ч. 4 ст. 80; ст. 344 КПК), що також вказує на непослідовність законодавця щодо питання правового регулювання заявлення й розгляду клопотань в судовому розгляді. І тільки за умови, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду, подання такої заяви допускається протягом подальшого здійснення судового розгляду (ч. 4 ст. 80 КПК).

скасування або обрання запобіжного заходу за клопотанням сторони обвинувачення або захисту (ст. 331 КПК); бажання виступати в суді рідною або іншою мовою, якою учасники судового провадження володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача (ч. 3 ст. 29 КПК), а також про залучення перекладача (ч. 3 ст. 224 КПК) тощо [5, с. 81-82].

Вирішення цих та можливих інших питань, безперечно повинно відбуватися на початковому етапі судового розгляду – у підготовчій його частині, оскільки саме в ній створюються необхідні передумови для повного й об'єктивного дослідження доказів і ухвалення справедливого рішення при додержанні прав та інтересів учасників процесу.

Як справедливо вказує Л. С. Халдеев, учасники судового провадження можуть заявляти різного роду клопотання, вирішити які необхідно ще до судового слідства. Це можуть бути не лише клопотання, що стосуються доказів, але й інші, які пов'язані з визначенням кола учасників судового розгляду та рухом справи [21, с. 98-99]. Така судова практика, зазначає автор, вже сформована протягом тривалого часу, і відповідні положення знайшли своє відображення ще у постанові Пленуму Верховного Суду Російської Федерації від 17.09.1975 р. № 5 і яка є чинною на сьогодні [див.: 6; 21, с. 99].

Подібної точки зору додержується і В. О. Попелюшко, який зазначає, що окрім клопотань з питань, що стосуються доказів, можуть заявлятися й інші, які автор пропонує розділити на дві групи: 1) ті, що стосуються допуску тих чи інших осіб до участі в провадженні (наприклад, захисника обвинуваченого), про зміну юридичного статусу особи (наприклад, про визнання особи потерпілою) тощо; 2) клопотання про закриття провадження, зупинення провадження та ін. [8, с. 104].

Отже, заявлення і вирішення клопотань – це питання, що мають важливе значення для подальшого судового розгляду [14, с. 548]. Сама назва «підготовча частина» свідчить про те, що вона включає в себе дії суду, спрямовані на підготовку безпосереднього розгляду справи по суті, дії зі встановлення та перевірки наявності необхідних для цього процесуальних умов,

у тому числі – в разі необхідності – їх доповнення, вирішення питання про можливість розгляду справи [13, с. 188]. Як відзначає В. О. Попелюшко, оскільки в підготовчій частині судового засідання проводиться остання перевірка наявності процесуальних передумов для того, щоб перейти до судового слідства, то неправильно відводити підготовчій частині суто формальний характер. Від того, як проведена підготовча частина судового розгляду і як вирішені в ній розглянуті процесуальні питання, значною мірою залежить правильний розгляд справи, охорона прав та законних інтересів учасників процесу [8, с. 93].

Як зазначають учені, клопотання можуть надійти до суду після призначення судового розгляду (ст. 316 КПК), але до початку судового розгляду. В цьому разі такі клопотання також підлягають розгляду в підготовчій частині судового засідання [див.: 21, с. 98; 13, с. 205].

При цьому, звичайно, вирішення деяких питань, які пов'язані безпосередньо із процесом доказування, з'ясуванням обставин, що мають значення для кримінального провадження, та перевірки їх доказами, може відбуватися як у підготовчій частині, так і протягом усього судового розгляду (судового слідства), зокрема, наприклад, про: виклик експерта при дослідженні висновку експертизи для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (ч. 7 ст. 101 КПК); надання тимчасового доступу до речей і документів (ч. 2 ст. 333 КПК); доручення органу досудового розслідування за клопотанням сторони кримінального провадження провести певні слідчі (розшукові) дії, необхідні для встановлення обставин або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, за умови, що вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом (ч. 3 ст. 333 КПК); визнання доказів недопустимими тощо [5, с. 81-82; див. також: 3, с. 89]. Слід при цьому зазначити, що суд не вправі відхилити клопотання з мотивів наявності у справі доказів, які свідчать про винуватість чи невинуватість обвинуваченого, оскільки це буде свідченням упередженого ставлення суду щодо вирішення справи по суті й фактично позбавляє

обвинуваченого права на захист [12, с. 726; 8, с. 104]. Також, як зазначають дослідники, суд не вправі відмовити в задоволенні клопотання про допит у судовому засіданні особи як свідка, який з'явився в суд за ініціативою сторін [13, с. 205-206; 3, с. 89]. Окрім цього, суд також не вправі відмовити стороні в задоволенні клопотання про виклик і допит як свідка такої особи, яку сторони просили прийти в суд, але ця особа до суду не з'явилася, мотивуючи це тим, що немає судової повістки¹, у зв'язку з чим сторони просять виписати повістку (тобто «судовий виклик». –*О. П.*) такій особі, зобов'язуються забезпечити його явку в суд як свідка. Суд повинен застосувати заходи у зв'язку з викликом такої особи до суду, передати відповідній стороні судову повістку («судовий виклик» –*О. П.*) [13, с. 205-206].

За загальним правилом, клопотання учасників судового розгляду, зокрема про виклик нових експертів, спеціалістів, про витребування речових доказів і документів підлягають вирішенню безпосередньо після їх заявлення й обговорення, оскільки залишення цих клопотань без прийняття рішення буде суперечити смислу закону [21, с. 98]. В. О. Попелюшко, наприклад, вказує саме на негайне розв'язання клопотань безпосередньо в підготовчій частині судового розгляду, так як це дозволяє заявнику клопотання більш чітко визначитися зі своєю позицією по справі, а з іншої сторони, відкладення вирішення деяких клопотань на майбутнє, наприклад, стосовно залучення нових доказів, може призвести до їх безповоротної втрати, чи затягування процесу, припустимо, при необхідності доручення проведення судової експертизи [8, с. 105]. Окрім того, як зазначає Г. І. Сисоєнко, будь-яке зволікання у вирішенні заявленого клопотання, відкладення судом вирішення клопотання, залишення його «відкритим», щоб вирішити його згодом, є неприпустимим, порушує вимоги об'єктивності та неупередженості судового розгляду і не створює всіх необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків у повному обсязі [12, с. 727]. У цьому питанні вчений є солідарним із тією позицією, яку обстоював Верховний Суд

¹ Тобто мається на увазі «судовий виклик» у значенні, що його дає КПК (прим. – *О. П.*).

України, вказуючи на неприпустимість відхилення розгляду клопотання або інше відстрочення в його вирішенні¹.

Проте з такою категоричністю твердження автора («будь-яке») погоджуються не всі вчені, оскільки, як справедливо зазначають дослідники, існують і винятки з цього загального правила. З урахуванням думки сторін і конкретних даних можливе також відкладення вирішення клопотання по суті на стадію (етап – прим. *О. П.*) судового слідства. Так, вирішення клопотання про проведення повторної експертизи можливо лише після дослідження судом першого висновку експерта, що долучений до матеріалів справи [13, с. 205, 207]. Вирішення цього клопотання в підготовчій частині судового розгляду неможливо, тому що: по-перше, дослідження доказів суд здійснює уже під час судового розгляду (судового слідства); і по-друге, як впливає із системного тлумачення норм КПК (ч. 2 ст. 22; ч. 1, 2 ст. 23; абз. 6 ч. 4 ст. 291; ч. 1 ст. 317 та ін.), будь-які докази сторони подають суду тільки під час судового розгляду. Отже, висновок експерта, наприклад, може й не бути ще наданим суду для його дослідження.

Виходячи з вищевикладеного, отже, можна зазначити, що більшість клопотань більш доцільно суду розглядати в підготовчій частині судового розгляду, інші – можливо як на цьому етапі, так і на подальших, а деякі клопотання – необхідно вже під час судового слідства. Суд, отже, вправі відкласти розгляд певного клопотання сторін на більш пізній час, не розглядати клопотання по суті зразу ж після його заявлення. Наприклад, клопотання про визнання доказу недопустимим у зв'язку з необхідністю перевірки заяви обвинуваченого (підсудного) про застосування незаконних методів слідства потребують певного часу для призначення й проведення перевірки, допиту визначеного кола осіб, витребування матеріалів тощо. Але такі клопотання учасників судового розгляду, як виклик нових свідків, експертів, спеціалістів, витребування речових доказів і документів, підлягають розгляду безпосередньо

¹ Див. п. 11 постанови Пленуму ВСУ «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» від 27.12.1985 р. № 11 (в ред. 30.05.2008 р.) [9].

при їх заявленні [13, с. 207]. Г. І. Загорський щодо цього відмічає, що слід особливо підкреслити, що суд вирішує в цьому випадку клопотання тільки про витребування речових доказів і документів. У зв'язку з цим не можна вважати такою, що ґрунтується на законі, практику, коли в цей момент суд задовольняє клопотання про приєднання до справи деяких документів. У розумінні закону перш ніж вирішити питання про долучення до справи нових матеріалів, необхідно з'ясувати, чи мають вони відношення до справи та чи можливе їх дослідження в суді. Для цього необхідно оголосити матеріали, впевнитися в їх достовірності, пред'явити учасникам судового розгляду, надавши їм можливість з'ясувати питання, що виникли в них у зв'язку з цим, тобто з'ясувати шляхом провадження слідчих дій належність, допустимість і достовірність наданих матеріалів. Такі дії суд вправі провадити тільки під час судового слідства, оскільки в основу свого рішення він може покласти докази, які безпосередньо досліджені в судовому засіданні з дотриманням усіх процесуальних вимог [3, с. 89].

Однак разом з тим, суд вправі відмовити в задоволенні клопотання, якщо: 1) вважатиме клопотання недостатньо обґрунтованим; 2) його задоволення призведе до порушення особистих прав та свобод громадян¹; 3) обставини, які просить учасник судового провадження з'ясувати, не мають значення (не впливають) для вирішення всіх істотних обставин кримінального провадження [5, с. 82]. У будь-якому разі, вважаємо, що повна або часткова відмова суду в задоволенні клопотання повинна бути (хоч про це прямо й не зазначено в ст. 350 КПК) належним чином умотивованою². При цьому, як зазначає В. П. Степалін, за відсутності мотивів прийнятого рішення (до того ж – як про задоволення заявленого клопотання, так і про відмову в цьому), вони є

¹ При цьому зауважимо, що, напевно, маються на увазі лише «порушення» прав та свобод осіб. При розгляді ж питань, які мають наслідком вчинення дій, які з необхідністю в кримінальному судочинстві призводять до «обмеження» (а не «порушення») прав та свобод і є виправданими в кримінальному провадженні та сприяють його ефективному та швидкому здійсненню, суд повинен керуватися, перш за все, вимогами закону, внутрішнім переконанням та повинен дотримуватися співвідношення (балансу) приватних і публічних інтересів, інтересів правосуддя. А отже, задоволення клопотання, що потягне в такому разі законне (правомірне) обмеження прав і свобод осіб, є цілком можливим і допустимим (наприклад, про застосування запобіжних заходів або проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час судового провадження, що обмежують права чи свободи осіб).

² На це вказують, зокрема, й російські вчені [див., наприклад: 3, с. 89; 21, с. 99].

незаконними; а, наприклад, необґрунтована відмова у задоволенні клопотання про допит свідка, показання якого можуть мати значення для вирішення справи, може слугувати підставою до скасування вироку, що підтверджується й матеріалами судової практики [13, с. 205, 207; див. також: 1, с. 15]. Так, необґрунтоване відхилення судом клопотання адвоката про допит свідка в судовому засіданні потягло скасування вироку внаслідок однобічності й неповноти судового слідства [див.: 4]. На подібні порушення закону, що інколи призводять до постановлення неправосудного вироку, до його скасування, і, як наслідок, – до повторного судового розгляду, вказує і В. О. Попелюшко [8, с. 93]. У підсумку все це може призвести до невиправданого затягування провадження, судових помилок тощо, а це, в свою чергу, буде порушувати право особи на справедливий суд і доступ до правосуддя, гарантоване Конституцією України, міжнародними договорами України і КПК.

Як зазначають дослідники, в разі відхилення клопотання суд за власною ініціативою чи за повторним заявленням його стороною, залежно від перебігу та результатів судового слідства може переглянути своє рішення і задовольнити раніше відхилене клопотання [8, с. 105]. Таким чином, виходячи з подальшого розгляду кримінального провадження, враховуючи нові обставини, що можуть стати відомими суду під час подальшого дослідження доказів, та надавши їм належну правову оцінку, суд реалізує своє дискреційне повноваження з метою всебічного, повного й неупередженого розгляду й вирішення провадження та забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Ця теза наштовхує на роздуми щодо критичного переосмислення положення ч. 1 ст. 350 КПК про те, що «відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав». Адже відповідно до доктринального тлумачення цієї норми, можна зробити висновок про те, що суд зобов'язаний відмовити в задоволенні клопотання в разі заявлення його з підстави, що вже була предметом розгляду суду, і останній відмовив у його задоволенні з цієї підстави [5, с. 82]. Вважаємо, що, виходячи із загальних засад кримінального провадження, такий обов'язок суду спрямований на

попередження зловживання своїми правами учасниками судового провадження; у разі ж коли таке заявлення необхідне для прийняття справедливого рішення, думається, що суд у цьому разі має право його повторно розглянути. Тому, як убачається, цю норму можна тлумачити і таким чином, що з тих же підстав не допускається повторне заявлення клопотання, однак допускається його розгляд за розсудом суду. Розсуд (дискреція) суду в такій ситуації, вважаємо, отже, є вирішальним при розгляді та розв'язанні відповідного клопотання (враховуючи вищеназване формулювання норми закону та її доктринальне тлумачення).

Ст. 350 КПК, детально не регламентуючи відповідну процедуру, містить лаконічний припис про те, що про розгляд і вирішення клопотань учасників судового провадження суд постановляє ухвалу. В літературі зазначається, що заявлені клопотання розглядаються і вирішуються судом негайно¹. При цьому суд зобов'язаний розв'язати кожне клопотання окремою ухвалою на місці, із занесенням клопотання та судового рішення до журналу судового засідання, а при його складності – в нарадчій кімнаті з винесенням письмового рішення [5, с. 82; 8, с. 103; 21, с. 99]. Про те, що стосовно кожного клопотання учасника судового провадження суд повинен постановити окреме рішення (ухвалу) вказується і російськими вченими. Так, З. Д. Єнікєєв, посилаючись на ухвалу Конституційного Суду Російської Федерації [7], зазначає, що заявлені клопотання підлягають розгляду й вирішенню безпосередньо після їх заявлення і не можуть вирішуватися в описово-мотивувальній частині вироку. Це пояснюється тим, що обов'язкові вимоги закону до цієї частини вироку не містять положень, що регламентують порядок вирішення судом клопотань, а лише вказують на те, що в мотивувальній частині вироку повинні бути відображені докази, на яких базуються висновки суду, а також мотиви, з яких суд відкинув інші докази, та обґрунтоване прийняття судом рішень щодо інших питань, що вказані в законі [2, с. 351].

У розвиток вищенаведених міркувань про необхідність заявлення й вирішення клопотань учасників судового провадження судом першої інстанції

¹ Як уже було сказано вище – за загальним правилом. – Прим. О. П.

саме в підготовчій частині судового розгляду необхідно вказати ще й на таке. Під час здійснення провадження в суді апеляційної інстанції, в суді касаційної інстанції та у Верховному Суді України розгляд кримінального провадження відповідним судом здійснюється (з урахуванням особливостей, передбачених відповідними главами) згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції (ч. 1 ст. 405, ч. 1 ст. 434, ч. 3 ст. 453 КПК). Натомість в судах цих інстанцій клопотання учасників судового провадження розглядаються і вирішуються судом безпосередньо після виконання дій, передбачених статтями 342-345 КПК (ч. 2 ст. 405, ч. 2 ст. 434, ч. 4 ст. 453 КПК), тобто до початку розгляду основного питання по суті, що черговий раз підтверджує вищевказану тезу про підготовчий та правозабезпечувальний характер цього інституту.

Окрім того, вважаємо за необхідне, з урахуванням можливості заявлення клопотань протягом усього часу судового розгляду, включити відповідну статтю не лише до § 3 гл. 28 КПК «Процедура судового розгляду», але й до § 1 тієї ж глави КПК «Загальні положення судового розгляду», оскільки, як уявляється, ця норма цілком відповідає характеру та має риси, притаманні для загальних положень судового розгляду. Тому, наприклад, розглядаючи будь-яке клопотання учасників судового провадження на будь-якому етапі судового розгляду, суд, відповідно, має керуватися ст. 350 КПК¹. У цьому контексті показовим видається, наприклад, те, що аналогічне положення щодо заявлення, розгляду й вирішення клопотань під час досудового розслідування (ст. 220 КПК) міститься саме в главі 19 КПК «Загальні положення досудового розслідування».

Наостанок зазначимо, що в КПК 1960 р. положення про заявлення і розв'язання клопотань учасників судового розгляду, зокрема і про виклик нових свідків і експертів, про витребування і приєднання до справи нових доказів (ст. 296), було включено до глави 25 КПК 1960 року «Підготовча частина судового засідання». Цікаво також, що, наприклад, в Кримінально-

¹ Про те, що суд розглядає кожне клопотання в порядку ст. 350 КПК, зазначає і В. М. Трофименко [див. детальніше: 14, с. 556-557].

процесуальному кодексі Російської Федерації (далі – КПК РФ) відповідні правоположення (ст. 271 «Заявлення й вирішення клопотань») також містяться в главі, присвяченій підготовчій частині судового засідання (глава 36 КПК РФ) [20]. Аналогічним чином це питання вирішено й у КПК деяких інших держав СНД: Білорусі (ст. 322 «Заявлення й вирішення клопотань») [17], Вірменії (ст. 331 «Порушення й вирішення клопотань») [16], Казахстану (ст. 343 «Заявлення й вирішення клопотань») [18], Киргизії (ст. 284 «Заявлення й вирішення клопотань») [15], Молдови (ст. 364 «Подання й вирішення заяв або клопотань») [19].

Підводячи підсумок, отже, можна зробити висновок про те, що заявлення і розгляд клопотань учасників судового провадження на стадії судового розгляду має правозабезпечувальний і підготовчий до судового розгляду (судового слідства) характер, сприяє дотриманню належної правової процедури. Це є одночасно право та гарантія прав і законних інтересів осіб. Більшість клопотань, за загальним правилом, більш доцільно суду розглядати в підготовчій частині судового розгляду, інші – можливо як на цьому етапі, так і на подальших (протягом усього судового розгляду), а деякі клопотання – необхідно вже під час судового слідства, що обумовлено їх характером та в підсумку залежить, отже, від розсуду суду, з урахуванням думки сторін. З цією метою убачається доцільним запропонувати внесення відповідних змін до КПК, що стосувалися б означеного питання, наприклад, закріплення норми, що міститься в ст. 350 КПК, у § 1 гл. 28 КПК «Загальні положення судового розгляду». Також не зайвим буде передбачити в процедурі судового розгляду (§ 3 гл. 28 КПК) відповідне повноваження суду по розгляду клопотань саме перед початком судового слідства (зокрема, після повідомлення учасників судового провадження про права й обов'язки – ст. 345 КПК), зробивши зауваження щодо можливості заявлення деяких клопотань протягом усього судового розгляду.

Допоки ж існує така законодавча невизначеність, саме суд, застосовуючи свої дискреційні повноваження, повинен сприяти реалізації прав і законних

інтересів учасників судового провадження, забезпечувати ефективно здійснення процедури судового розгляду.

Список літератури:

1. Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2002. – № 5. – С. 15.
2. Еникеев З. Д. Вопросы уголовного судопроизводства в решениях Конституционного Суда Российской Федерации / З. Д. Еникеев, Е. Г. Васильева, Р. М. Шагеева, Е. В. Ежова. – М. : Юрайт, 2011. – 555 с. – Серия: Практика применения.
3. Загорский Г. И. Актуальные проблемы судебного разбирательства по уголовным делам : учебно-практ. пос. / Г. И. Загорский. – М. : Проспект, 2011. – 312 с.
4. Матеріали судової практики Російської Федерації [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.vsrfr.ru/vscourt_detale.php?id=2052. – Загол. з екрану.
5. Міщенко С. М. Стаття 350. Розгляд судом клопотань учасників судового провадження / С. М. Міщенко // Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 664 с.
6. О соблюдении судами Российской Федерации процессуального законодательства при судебном разбирательстве уголовных дел: постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 17.09.1975 г. № 5 (с послед. изм. и доп. по состоянию на 09.02.2012 г.) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : http://www.vsrfr.ru/Show_pdf.php?Id=7721. – Загл. с экрана.
7. Определение Конституционного Суда РФ от 29.01.2009 г. № 8-О-О об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Громовича Виталия Анатольевича на нарушение его конституционных прав пунктами 2 и 5 статьи 307 УПК РФ [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ksrf.ru/ru/Decision/Pages/default.aspx>. – Загл. с экрана.
8. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи : навч. посіб. / В. О. Попелюшко. – Острог, 2003. – 196 с.
9. Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ : постанова Пленуму ВСУ від 27.12.1985 р. № 11 (в ред. на 30.05.2008 р.) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-85/print1373652986660703>. – Загол. з екрану.
10. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку : постанова Пленуму ВСУ від 29.06.1990 р. № 5 (в ред. на 30.05.2008 р.) [Електроню ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90/print1373652986660703>. – Загол. з екрану.
11. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (із наступ. змін. і доп.) // Відом. Верхов. Ради України від 19.11.1996. – № 47. – Ст. 256.
12. Сисоєнко Г. І. Стаття 350. Розгляд судом клопотань учасників судового провадження / Г. І. Сисоєнко // Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
13. Степалін В. П. Подготовительная часть судебного заседания / В. П. Степалін // Судебное производство в уголовном процессе Российской Федерации : практическое пособие по применению Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации / под общ. ред. А. И. Карпова. – М. : Юрайт, 2009. – 732 с. – (Практика применения).
14. Трофименко В. М. Процедура судового розгляду / В. М. Трофименко // Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

15. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 30.06.1999 г. № 62 : принят Законодат. собр. Жогорку Кенеша Кыргызской Респ. 24.05.1999 г. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915. – Загл. с экрана.

16. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.09.1998 г. № ЗР-248 : принят Нац. Собр. Респ. Армения 01.07.1998 г. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>. – Загл. с экрана.

17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295-3 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1_. – Загл. с экрана.

18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13.12.1997 г. № 206-I [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442. – Загл. с экрана.

19. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinorm.ru/show_doc.fwx?rgn=3833. – Загл. с экрана.

20. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/upkrfl/>. – Загл. с экрана.

21. *Халдеев Л. С.* Судья в уголовном процес се : практ. пособие / Л. С. Халдеев. – М. : Юрайт, 2000. – 501 с.

***Панасюк А. А.* Рассмотрение судом первой инстанции ходатайств участников судебного производства на стадии судебного разбирательства: отдельные проблемы теории и практики.**

Статья посвящена исследованию проблемы заявления, рассмотрения и разрешения судом первой инстанции ходатайств участников судебного производства на стадии судебного разбирательства. Проведено исследование процессуального значения, характера, природы и некоторых видов ходатайств, которые могут быть заявлены в ходе судебного разбирательства; а также проанализировано правовой механизм процессуального порядка их заявления, рассмотрения и разрешения судом.

Ключевые слова: суд первой инстанции, ходатайства участников судебного производства, судебное разбирательство, усмотрение суда, право на справедливый суд.

***Panasiuk O. A.* Consideration by the court of first instance of the petitions of the participants of the court proceedings at the trial stage: some problems of theory and practice.**

The article is devoted to the investigation of the problem concerning declaration, review and permission by the court of first instance of the petitions of the participants of court proceedings at the trial stage. The investigation of the procedural value, character and nature of petitions and some kinds of petitions that can be claimed during the trial stage has been carried out; the legal mechanism of the procedural order of their declaration, review and permission by the court has been analyzed too.

Key words: court of first instance, petitions of the participants of court proceedings, trial, judicial discretion, right to a fair trial.